

ἀνόμων ἐν τοῖς Ψαλμοῖς· „Ἐν πόνοις ἀνθρώπων οὐκ εἰσί· μετὰ ἀνθρώπων οὐ μαστιγωθήσονται“· καὶ ἐν τῷ Ἰώβ· „Οἱ ἀσεβεῖς ζῶσιν, ἐπήρθησαν, ἰσχυρὰν τε πλούτῳ“· καὶ ἐν τῷ πρώτῳ τοῦ Ἀββακούκ· „Διατί ἐπιβλέπεις ἐπὶ τοῖς καταφρονητάς, καὶ σιωπᾶς, καταπατοῦντος τοῦ ἀσεβοῦς τὸν δικαιοτέρον ἑαυτοῦ;“

Πρὸς μὲν οὖν τὸ πρῶτον δεῖ λέγειν, ὅτι ἀποτελέσματα εἰσι τῆς προγονικῆς ἁμαρτίας αἱ τῶν ἄρτι γεννητῶν ἀσθένειαι· μένουσι δὲ καὶ μετὰ τὸ βάπτισμα διὰ τὴν εἰρημένην ἀνωτέρω αἰτίαν· τὸ δὲ μὴ ἐπίσης ἐν πᾶσιν εἶναι συμβαίνει διὰ τὴν τῆς φύσεως διαφοράν ἑαυτῇ ἀφειμένης, ὡς εἴρηται. Τάττονται δὲ ταῦτα κατὰ τὴν θείαν πρόνοιαν καὶ πρὸς τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν, ἢ αὐτῶν τῶν πασχόντων, ἢ ἄλλων, τῶν ταῖς τιμωρίαις τούτων νοουθετουμένων, ἀλλὰ δὴ καὶ πρὸς δόξαν Θεοῦ.

Πρὸς τὸ δεύτερον, ὅτι τῇ θείᾳ δικαιοσύνῃ οἰκείον ἐστὶ διδόναι τοῖς ἐναρέτοις τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ, ἃ μεγάλα εἰσὶν ἀγαθὰ, τῶν δὲ προσκαίρων τοσοῦτον ὅσον ἀρκεῖ πρὸς τὴν ἀρετήν, τοῦ Διονυσίου λέγοντος, ὅτι τῆς θείας δικαιοσύνης ἐστὶ μὴ μαλλάττειν τὴν τῶν ἀρίστων ἰσχὺν ταῖς τῶν ὑλικῶν ὠρεαῖς, ἑτέροις δὲ τὸ δίδοσθαι αὐτοῖς τὰ πρόσκαιρα εἰς κακὸν τῶν πνευματικῶν ἀποβαίνει· ὅθεν συμπεραίνεται ἐν τοῖς Ψαλμοῖς· „Διὰ τοῦτο ἐκράτησεν αὐτοὺς ἡ ὑπερηφανία εἰς τέλος“.

8. Ὅγδοον, ὅτι ἕτερος ὑπὲρ τῆς ἑτέρου ἁμαρτίας οὐ κολάζεται. Λέγεται γὰρ ἐν δεκάτῳ ὀγδόῳ τοῦ Ἰεζεκιήλ· „Υἱὸς οὐ βασιλεύσει τὴν ἀνομίαν τοῦ πατρὸς, οὐδὲ δοῦλος δηλονότι τοῦ δεσπότου“, ὅσον κατὰ ψυχὴν· κατὰ γὰρ τὴν ψυχὴν ὁ υἱὸς οὐκ ἔστι τοῦ πατρὸς κτῆμα· διὸ καὶ ὁ Κύριος ἐν τῷ αὐτῷ μέρει τοῦ Ἰεζεκιήλ τὴν αἰτίαν ἀποδιδούς, φησί· „Πᾶσαι αἱ ψυχαὶ ἐμαί εἰσιν“. Ὅσον δὲ κατὰ τὸ σῶμα, τὴν μὲν ἱκανοποιητικὴν δίκην ἄλλος ἄλλου ἐκουσίως ἀναλαμβάνομεν, καθόσον ἐν ἑσμεν τρόπον τινά· τὴν δὲ κολαστικὴν ἕκαστος ὑπὲρ ἑαυτοῦ μόνου δίδωσιν· τὴν δὲ ἰατρευτικὴν καὶ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις δίδωσι δίκην καὶ υἱὸς ὑπὲρ πατρὸς, καὶ δοῦλος ὑπὲρ δεσπότου, καθόσον οὗτοι κτήματα ἐκείνων εἰσίν, εἰ μὴ εἴεν τῆς ἁμαρτίας ἐκείνων κοινωνοί· τάττεται γὰρ ἡ δίκη πρὸς τὸ ψυχικὸν αὐτῶν ἀγαθόν, εἰ μακροθύμως ὑπομένειεν· εἰ δὲ κοινωνοὶ εἴεν, καὶ αὐτοῖς λόγον κολάσεως ἢ δίκη ἔχει, τοῦλάχιστον συντιθεμένοις τῷ ἁμαρτήματι.

LXXXVIII. — Περὶ τῆς πρὸς ἄλληλα παραθέσεως τοῦ θανασίμου καὶ συγγνωστοῦ ἁμαρτήματος.

1. Περὶ τούτου πρῶτον δείκνυται, ὅτι τὸ συγγνωστὸν ἁμάρτημα δεόντως ἀντιδιαίρεται τῷ θανασίμῳ· ἀντίκεινται γὰρ τῇ μὲν λέξει μεταφορικῶς

1 Ps. 72, 5 2 Iob, 21, 7 3 Habac. 1, 13 18 Ps. 72, 6 21 Ezech. 18, 20
24 Ezech. 18, 4 34 Autre titre à la marge supérieure de A: ὅπως ἔχει τὸ συγγνωστὸν ἁμάρτημα πρὸς τὸ θανάσιμον

κῶς· τὸ γὰρ θανάσιμον κυρίως εἰς τὸν σωματικὸν ἀνάγεται θάνατον· τῆ δὲ ἐννοίᾳ, ὁμολογουμένως. Ἐπεὶ γὰρ ἡ ἁμαρτία ἀσθένειά ἐστι τῆς ψυχῆς, λέγεται τι θανάσιμον καθ' ὃ ἐπάγει στέρησιν, τῆς ἀρχῆς ἀντηρημένης, ἀδιόρθωτον· ἀρχὴ δὲ τῆς πνευματικῆς ἐναρέτου ζωῆς ἢ πρὸς τὸ ἔσχατον τέλος τάξις ἐστίν, ἣτις εἰ ἀναιρεθῆι, οὐ δύναται διὰ τινος ἔνδον ἀρχῆς ἐπιδιορθωθῆναι, ἀλλὰ μόνον θείᾳ δυνάμει· αἱ γὰρ τῶν πρὸς τὸ τέλος ἀταξίαι ἐκ τοῦ τέλους δέχονται τὴν διορθωσιν, ὡς ἡ περὶ τὰ συμπεράσματα πλάνη ἐκ τῆς τῶν ἀρχῶν ἀληθείας· ἡ δὲ περὶ τὴν τάξιν τοῦ ἔσχατου τέλους στέρησις οὐ δύναται διὰ τινος ἀρχοειδεστέρου διορθωθῆναι, ὡσπερ οὐδὲ ἡ περὶ τὰς ἀρχὰς πλάνη, καὶ διὰ τοῦτο τὰ τοιαῦτα ἁμαρτήματα θανάσιμα λέγονται, ὡς ἂν ἀδιόρθωτα· τὰ δὲ ἔχοντα ἐν τοῖς πρὸς τὸ τέλος f. 148^v τὴν ἀταξίαν διορθωσιν δεχόμενα, σωζομένης | τῆς πρὸς τὸ ἔσχατον τέλος τάξεως, συγγνωστά. Τότε γὰρ συγγνώμη δίδοται τῷ ἁμαρτωλῷ, ὅταν ἡ τῆς τιμωρίας ἐνόχῃ ἀναιρεθῆ, ἢ παυῆται, παυσαμένης τῆς ἁμαρτίας, ὡς 15 εἴρηται. Κατὰ τοῦτο τοίνυν τὸ θανάσιμον ἀντίκειται τῷ συγγνωστῷ ὡς τὸ διορθωτὸν καὶ ἀδιόρθωτον· τοῦτο δὲ φημι διὰ τινος ἀρχῆς ἔνδον, οὐ μὴν τῆ πρὸς τὴν θείαν δυνάμιν παραθέσει, ἢ πᾶσαν νόσον, καὶ σωματικὴν καὶ πνευματικὴν, δύναται διορθώσασθαι.

2. Δεύτερον, ὅτι τὸ συγγνωστὸν καὶ τὸ θανάσιμον ἀμάρτημα διαφέ- 20 ρουσι γένει.

3. Τρίτον, ὅτι τὸ συγγνωστὸν διάθεσις τις ἐστὶ πρὸς τὸ θανάσιμον. Λέγεται γὰρ ἐν ὀγδόῳ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ· „Ὁ τῶν ἐλαχίστων καταφρονῶν κατὰ μικρὸν παραρρεῖ“. Εἰ δὲ καὶ θάτερον τῶν ἀντικειμένων οὐ διατίθησι πρὸς τὸ ἀντικείμενον, ἀλλ' οὐκ ἀντικειμένως ταῦτα διαιροῦνται ὡς δύο 25 εἶδη ἑνὸς γένους, ἀλλ' ὡς τὸ συμβεβηκὸς καὶ ἡ οὐσία· τὸ δὲ συμβεβηκὸς δύναται εἶναι διάθεσις πρὸς τὸ οὐσιῶδες εἶδος· οὕτω καὶ τὸ συγγνωστὸν πρὸς τὸ θανάσιμον.

4. Τέταρτον, ὅτι τὸ συγγνωστὸν οὐ δύναται γενέσθαι θανάσιμον· ἐπ' ἄπειρον γὰρ διαφέροντα πῶς μεταβαλεῖ εἰς ἄλληλα; Πολλὰ μέντοι 30 συγγνωστά ἁμαρτήματα ποιοῦσιν ἐν θανάσιμον κατὰ διάθεσιν.

5. Πέμπτον, ὅτι ἡ περίστασις οὐ ποιεῖ ἀπὸ συγγνωστοῦ θανάσιμον· αἰεὶ γὰρ ἡ ἐνέργεια ἐκ τοῦ ἑαυτῆς γένους συγγνωστῆ οὐσα ὑπερβάλλει περίστασιν συμβεβηκότες, οὐσαν ποσότητα. Ἐνια δὲ τῶν ἁμαρτημάτων κατὰ τὸ ἀποτέλεσμα γίνονται συγγνωστά ἢ θανάσιμα, ὅσον ἡ ὀργή, κατὰ 35 τὸ μέτρον τῆς βλάβης τοῦ πλησίον. Εἰ μὲν γὰρ ἡ βλάβη φόνος ἢ κλοπὴ εἴη, ἢ τι τοιοῦτον, θανάσιμος ἡ ὀργή, εἰ καὶ αὕτη δύναται διὰ τὸ τῆς ἐνεργείας ἀτελὲς συγγνωστῆ εἶναι, ὡς ἀθρόα κίνησις τοῦ αἰσθητικοῦ μέρους. Εἰ δὲ ἡ βλάβη λόγος τις εἴη ληπτῆσαι μετρίως δυνάμενος, ἐστὶ

συγγνωστή ἢ ἐργή, εἰ μὴ εἶη μόνιμος καὶ εἰ μὴ ἐκ τούτου σκάνδαλον ἀναφύοιτο. Ἐνια δὲ τῶν ἀμαρτημάτων κατὰ τὸν ἑαυτῶν λόγον εἰσὶ θανάσιμα, ὡς ἡ μέθη, καὶ μὴ δοκῆ· τὸ γὰρ ἄνευ τινὸς ἀνάγκης τοιοῦτον ἑαυτὸν ἀποδεικνύει τινὰ ὡστ' ἀδύνατον | εἶναι χρῆσθαι τῷ λόγῳ, δι' οὗ f. 149 πρὸς Θεὸν ὁ ἄνθρωπος τάττεται καὶ πολλὰ τῶν ἀμαρτημάτων ἐπιόντα 5 φυλάττεται, διὰ τὴν ἐν τῷ οἴνῳ ἡδονὴν διαρρήδην τῇ ἀρετῇ ἐστὶν ἐναντίον· τὸ δὲ εἶναι συγγνωστὴν τὴν μέθην διὰ τινὰ ἄγνοιαν ἢ ἀσθένειαν συμβαίνει, οἷον εἰ τις τὴν τοῦ οἴνου δύναμιν ἀγνοῖ, ἢ τὴν ἰδίαν χαυνότητα· συνεχῶς δὲ μεθύων οὐ δύναται ἀπολογία εἶναι τὴν ἄγνοιαν.

Ἐκτον, ὅτι τὸ θανάσιμον οὐδέποτε γίνεται συγγνωστὸν, εἴπερ μηδὲ 10 τὸ αἰώνιον δύναται πρόσκαιρον γίνεσθαι. Εἰ δὲ τὸ συγγνωστὸν γίνεται ποτε θανάσιμον, οὐδὲν θαυμαστὸν· τὸ γὰρ συγγνωστὸν τοῦ θανάσιμου διαφέρει ὡς τὸ ἀτελὲς τοῦ τελείου, ὡσπερ ὁ παῖς, τοῦ ἀνδρός· δηλον οὖν ὅτι ἐκ παιδὸς ἀνὴρ γίνεται, καὶ οὐ τὸ ἀνάπαλιν.

LXXXIX. — Περὶ τοῦ συγγνωστοῦ ἀμαρτήματος καθ' αὐτό. 15

1. Περὶ τοῦ πρώτου δείκνυται, ὅτι τὸ συγγνωστὸν ἀμάρτημα οὐκ ἐστὶν αἴτιον ῥύπου ἐν τῇ ψυχῇ· τοῦτο γὰρ ἴδιον τοῦ θανάσιμου τὸ ῥύπον ἐν τῇ ψυχῇ ποιεῖν· θανάσιμον δὲ καὶ συγγνωστὸν γένει διακρίνονται, ὡς προεῖρηται. 20

3. Δεύτερον, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ τῆς ἀπαθείας καταστάσει οὐκ ἂν ἠδύνατο συγγνωστῶς ἀμαρτεῖν· ἐκάστῳ γὰρ ἀμαρτήματι ὀφείλεται τις δίκη· οὐδὲν δὲ ἐπαχθὲς ἠδύνατο εἶναι ἐν τῇ τῆς ἀπαθείας καταστάσει, ὡς φησὶν Αὐγουστίνος.

Ἐτι, οὐκ ἂν ἠδύνατο περιπεσεῖν ἀμαρτίᾳ τινί, δι' ἧς οὐκ ἂν ἐξέπεσε 25 τῆς ἀκεραιότητος ἐκείνης· τὸ δὲ συγγνωστὸν ἀμάρτημα οὐκ ἐξαλλάττει τὴν τοῦ ἀνθρώπου κατάστασιν.

4. Τρίτον, ὅτι οὐδὲ ὁ ἄγγελος δύναται συγγνωστῶς ἀμαρτάνειν· ἡ γὰρ τοῦ ἀγγέλου τελειότης μεῖζων ἐστὶν ἢ ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ πρώτῃ καταστάσει· εἰ γοῦν ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἂν ἠδύνατο συγγνωστῶς ἀμαρτάνειν, 30 πολλῶ ἤττον ὁ ἄγγελος.

Ἐτι, ὁ ἄγγελος οὕτω νοεῖ τὰ συμπεράσματα καθόσον εἰσὶν ἐν ταῖς ἀρχαῖς οὐ κατὰ τὸν μεταβατικὸν ἡμῶν τρόπον. Εἰσὶ δὲ ἐν ταῖς ὀρεκτοῖς τὰ τέλη ὡς ἀρχαί, τὰ δὲ πρὸς τὸ τέλος οἷον συμπεράσματα· ὅθεν ὁ τοῦ ἀγγέλου νοῦς οὐ φέρεται ἐπ' ἐκεῖνα ὡσπερ εἰς τέλος, εἰ μὴ καθ' ὃ εἰσὶν 35 ὑπὸ τὴν τάξιν τοῦ τέλους· ὅθεν κατὰ φύσιν αὐτοῖς ἐστὶ | τὸ μὴ δύνασθαι f. 149 εἶναι ἐν αὐτοῖς ἀταξίαν περὶ τὰ πρὸς τὸ τέλος, εἰ μὴ καὶ περὶ τὸ τέλος ἐστὶν ἡ αὐτὴ ἀταξία, ὃ ἐστὶ τὸ θανάσιμον ἀμάρτημα. Οἱ μὲν οὖν ἀγαθοὶ ἄγγελοι οὐ κινουῦνται ἐπὶ τὰ πρὸς τὸ τέλος εἰ μὴ ἐν τῇ πρὸς τὸ ὀφειλόμενον τέλος τάξει, ὅπερ ἐστὶν ὁ Θεός, καὶ διὰ τοῦτο πᾶσαι αἱ τούτων

ἐνέργειαι ἀγάπης εἰσὶν ἐνέργειαι, καὶ οὕτως ἐν αὐτοῖς ἀδύνατον εἶναι ἀμάρτημα συγγνωστόν. Οἱ δὲ πονηροὶ εἰς οὐδὲν κινουῦνται εἰ μὴ ἐν τινὶ τάξει τῇ πρὸς τὸ τέλος αὐτῶν, τουτέστι τοῦ ἀμαρτήματος τῆς ὑπερηφανίας, καὶ διὰ τοῦτο ἐν πᾶσι θανασίμως ἀμαρτάνουσιν.

6 Ἡ. Τέταρτον, ὅτι αἱ πρῶται κινήσεις τοῦ αἰσθητικοῦ μέρους ἐν ταῖς ἀπίστοις οὐκ εἰσὶ θανάσιμα ἀμαρτήματα. Ἐν γὰρ τῷ δεκάτῳ τῶν Πράξεων· „Οὐκ ἔστι προσωπόληψις παρὰ τῷ Θεῷ“. Ὁ ἄρα οὐ λογίζεται ὁ Θεὸς ἐνὶ εἰς κρίσιν, οὐδ' ἄλλω· ἀλλὰ τὰς πρῶτας κινήσεις οὐ λογίζεται εἰς κατάκρισιν τοῖς πιστοῖς· οὐδ' ἄρα τοῖς ἀπίστοις.

10 6. Ἰστέον ὅτι τὸ συγγνωστόν ἀμάρτημα οὐκ ἔστι διάθεσις ἐξ ἀνάγκης προηγουμένη τοῦ θανάσιμου, ἀλλ' ἐνδεχομένως, ὡσπερ ὁ πόνος διατίθῃσι πολλάκις πρὸς τὸν πυρετόν, οὐ μὴν ὡς ἡ θερμὴ διατίθῃσι πρὸς τὸ τοῦ πυρὸς εἶδος.

De la loi.

15 **XC.** — Περὶ νόμου καθόλου, καὶ πρῶτον περὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ.

1. Περὶ δὲ πρῶτον δείκνυται, ὅτι ὁ νόμος τοῦ λόγου ἐστίν. Τοῦ γὰρ νόμου ἐστὶ προστάττειν, κωλύειν· τὸ δὲ προστάττειν τοῦ λόγου ἐστίν, ὡς προεῖρηται, ὥστε καὶ ὁ νόμος τι τοῦ λόγου ἐστίν, εἰ δὴ καὶ ὁ νόμος
20 κανὼν ἐστίν ἢ μέτρον τῶν πράξεων· νέμει γὰρ καὶ διαιρεῖ ὅσον δεῖ τοὺς ἀνθρώπους πράττειν ὀρθῶς πράξοντας· ταῦτα δὲ ἐστὶ καὶ ὁ λόγος, ὅς ἐστι πρώτη ἀρχὴ τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν διὰ τὸ αὐτὸν μὲν τάττειν πρὸς τὸ τέλος, ὁ πρώτη ἀρχὴ ἐν τοῖς πρακτοῖς· ἐν ἐκάστῳ δὲ γένει τὴν ἀρχὴν μέτρον εἶναι καὶ κανόνα τοῦ γένους, ὡς ἡ μονὰς ἐν τῷ τοῦ ἀριθμοῦ
25 γένει, καὶ ἡ πρώτη κίνησις ἐν ταῖς κινήσεσιν, καὶ διὰ τοῦτο ὁ νόμος εἰς τὸν λόγον ἀνήκει. Ἔστι δὲ ὁ νόμος ἐν τῷ λόγῳ ὡς ἐν τῷ μετροῦντι καὶ κανόνι ζῶντι, εἰ καὶ ἄλλον τρόπον καὶ ἐν τοῖς κανονιζομένοις μεθεκτῶς, οὐκ οὐσιωδῶς.

f. 150 2. Δεύτερον, ὅτι ὁ νόμος αἰεὶ τέτακται ὡσπερ εἰς τέλος [εἰς] τὸ κοινὸν ἀγαθόν. Εἰ γὰρ καὶ προστάγματα τινὰ τάττονται πρὸς τὸ μερικὸν ἀγαθόν, τοῦ νόμου δὲ ἐστὶ τὸ προστάττειν καὶ κωλύειν, ἀλλὰ τὸ πρόσταγμα νόμου προσαγωγὴν σημαίνει πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου κανονιζόμενα· ἢ δὲ πρὸς τὸ κοινὸν ἀγαθὸν τάξις δύναται προσάγεσθαι πρὸς τὰ μερικὰ τέλη, καὶ κατὰ τοῦτο καὶ περὶ μερικῶν τινῶν δίδονται προστάγματα.

36 3. Τρίτον, ὅτι οὐ παντὸς ἀνθρώπου λόγος ποιητικὸς ἐστὶ νόμος. Ὁ γὰρ νόμος κυρίως καὶ πρώτως καὶ ἀρχοειδῶς εἰς τὴν τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ τάξιν ὀρθῶς· τὸ δὲ τάττειν τι εἰς τὸ κοινὸν ἀγαθὸν ἢ ὅλου ἐστὶ τοῦ πλή-

7 Act. 10, 34

16 ὁ Θεὸς ἐκδιδάσκει νόμον καὶ χάριτι βοηθεῖ add A

θους, ἢ τινος τοῦ τῆν τοῦ πλήθους ὅλου δύναμιν ἀναδεδειγμένον, καὶ διὰ τοῦτο συντιθέναι νόμον ἢ ὅλου τοῦ πλήθους ἐστίν, ἢ δημοσίου τινὸς προσώπου, ὃ τῆν ὅλου τοῦ πλήθους ἔχει φροντίδα, ἐπεὶ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἄλλοις τὸ εἰς τὸ τέλος τάττειν ἐκείνου ἐστίν, οὗ ἐστὶ καὶ τὸ τέλος ἐκεῖνο.

4. Τέταρτον, ὅτι ἡ διαγγελία ἐν τῷ τοῦ νόμου λόγῳ ἐστίν· κυροῦνται γὰρ οἱ νόμοι διαγγελθέντες· ἡ δὲ τοῦ φυσικοῦ νόμου διαγγελία ἐστίν ἐν τῷ τὸν Θεὸν αὐτὸν ταῖς τῶν ἀνθρώπων διανοίαις ἐγκεντρίσαι φυσικῶς γνωσκομένην.

XCΙ. — Περὶ τῆς τῶν νόμων διαφορᾶς.

1. Περὶ ὃ πρῶτον δείκνυται, ὅτι ἐστὶ τις νόμος αἰώνιος. Οὐδὲν γὰρ ἕτερον ἐστὶν ὁ νόμος ἢ διατάξις τις τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἐν τῷ ἄρχοντι, ὃς κυβερνᾷ τινα τελείαν κοινότητα· ὑπακειμένου δὲ τοῦ τὸν κόσμον θείᾳ διοικεῖσθαι προνοίᾳ, φανερόν ἐστίν, ὅτι ὅλη ἡ τοῦ παντός κοινότης κυβερνᾶται τῷ θείῳ λόγῳ, καὶ διὰ τοῦτο αὐτός ὁ ἐν τῷ Θεῷ Λόγος, τῆς κυβερνήσεως τῶν πραγμάτων ὡσπερ ἐν τινι ἄρχοντι τοῦ παντός ὢν, νόμου λόγον ἔχει· καὶ ἐπεὶ ὁ θεῖος Λόγος οὐδὲν ἀπὸ χρόνου νοεῖ, ἀλλ' αἰδίον ἔχει τῆν νόησιν, ὡς λέγεται ἐν τῷ ὁγδόῳ τῶν Παροιμιῶν, ἐντεῦθεν ἀνάγκη καὶ τὸν τοιοῦτον νόμον αἰδίον λέγεσθαι. Εἰ δὲ οἷός ἐστιν οὗτος ὁ νόμος, τὰ ὄντα ἐηλονότι οὐκ εἰσὶν ἐξ αἰδίου, ἀλλ' ἐν ἑαυτοῖς μὲν εἰσὶν, ἐν τῷ Θεῷ δὲ ὑφίστανται καθόσον προέγνωσται καὶ προδιατέτακται ὑπ' αὐτοῦ, κατὰ τὸ τέταρτον τῆς πρὸς Ῥωμαίους· „Ὁ καλῶν τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα“, καὶ οὕτως ἡ αἰδίου τοῦ θεοῦ νόμου νόησις λόγον ἔχει αἰδίου νόμου· τάττεται δὲ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς διοίκησιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ προεγνωσμένων πραγμάτων.

2. Δεύτερον, ὅτι ἐστὶ τις ἐν ἡμῖν φυσικὸς νόμος. Φησὶ γὰρ ὁ Παῦλος ἐν δευτέρῳ τῆς πρὸς Ῥωμαίους· „Ἐθνη, τὰ μὴ νόμον ἔχοντα, φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιεῖ“, ἐκάστου νοοῦντος καὶ συνειδότης ἑαυτῷ τί ἐστὶ τὸ ἀγαθὸν καὶ τί τὸ κακόν· ἐστὶ δὲ ὁ φυσικὸς μετοχή τις τοῦ αἰδίου.

3. Τρίτον, ὅτι ἐστὶ τις νόμος ἀνθρώπινος.

4. Τέταρτον, ὅτι ἀναγκαῖον ἦν εἶναί τινα ἄλλον νόμον θεῖον διὰ δύο αἰτίας· πρῶτον, ὅτι ὁ ἄνθρωπος τάττεται πρὸς τὸ τέλος τῆς αἰδίου μακαριότητος, ὃ τὴν ἀναλογίαν τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως ὑπερβαίνει, καὶ διὰ τοῦτο ὑπὲρ τὸν φυσικὸν καὶ τὸν ἀνθρώπινον νόμον ἰθύνεσθαι τὸν ἄνθρωπον ἐχρήν εἰς ἐκεῖνο τὸ τέλος καὶ νόμῳ θεόθεν τεθέντι· δεύτερον, ὅτι διὰ τὸ ἀβέβαιον τῆς ἀνθρωπίνης κρίσεως, μάλιστα τῆς περὶ τὰ ἐνδεχόμενα καὶ μερικά, συμβαίνει περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων διαφόρους εἶναι καὶ τὰς κρίσεις, ἐξ ὧν διάφοροι καὶ ἐναντίοι νόμοι προΐασιν· ἵνα τοίνυν

ὁ ἄνθρωπος ἄνευ πάσης ἀμφιβολίας δύναται γινώσκειν τί δεῖ πράττειν καὶ τί φυλλάττεσθαι, ἀναγκαῖον ἐν ταῖς ἰδίαις ἐνεργείαις ἄγεσθαι νόμῳ θεοῦθεν δοθέντι, ὃν φανερόν ὡς ἀδύνατον πλανηθῆναι· τρίτον, ὅτι περὶ ἐκείνων ὁ ἄνθρωπος δύναται νομοθετεῖν, περὶ ὧν δύναται καὶ κρίνειν·
 ὅ τὴν δὲ τοῦ ἀνθρώπου διάκρισιν ἀδύνατον εἶναι περὶ τῶν ἐνδον κινήσεων ὡς καὶ λανθανουσῶν, ἀλλὰ μόνον περὶ τῶν ἐξωθεν καὶ φαινομένων· καὶ ὅμως πρὸς τὴν τῆς ἀρετῆς τελειότητα ζητεῖται τὸ ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ἐνεργείαις ὀρθὸν τὸν ἄνθρωπον εἶναι· καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἀνθρώπινος νόμος οὐκ ἂν ἠδύνατο ἐπέχειν καὶ τάττειν ἱκανῶς τὰς ἐνδον ἐνεργείας, ἀλλ' ἦν ἀναγκαῖον καὶ τὸν θεῖον νόμον εἰς τοῦτο προστεθῆναι· τέταρτον, ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νόμος οὐ δύναται πάντα τὰ κακῶς γινόμενα τιμωρεῖσθαι, ἢ κωλύειν· εἰ γὰρ βούλοιο πάντα ἀνελεῖν τὰ κακά, ἔψεται καὶ πολλὰ τῶν ἀγαθῶν συναλεῖν καὶ κωλύσαι τὴν ὠφέλειαν τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ, ὅπερ ἐστὶν ἀναγκαῖον πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν. Ἴνα τοίνυν μηδὲν κακὸν ἀτιμώρητον καταλείπηται, ἀναγκαῖον ἦν ἐπελθεῖν τὸν θεῖον νόμον, δι' οὗ πάντα ἂν ἐκωλύθη τὰ κακά. Καὶ τούτων τῶν τεσσάρων αἰτίων ἄπτεται ὁ ψαλμωδὸς λέγων· „Ὁ νόμος Κυρίου ἀγνός, τουτέστι μηδὲν ἁμαρτήματος ἀίσχος εἶναι συγχωρῶν· ἐπιστρέφων ψυχάς, ὡς οὐ μόνον τὰς ἐξωθεν ἐνεργείας, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐνδον ἰθύνων· ἡ μαρτυρία Κυρίου πιστή, διὰ τὸ βέβαιον τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ὀρθότητος· σοφίζουσα νήπια, καθόσον τάττει τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸ θεῖον καὶ ὑπερφυές τέλος.

β. Πέμπτον, ὅτι ὁ θεῖος νόμος διττός ἐστίν, οὐχ ὡς εἶδει διάφοροι ἀλλ' ὡς τὸ τέλειον καὶ ἀτελές ἐν τῷ αὐτῷ εἶδει, ὡσπερ ὁ παῖς καὶ ὁ ἀνὴρ. Οὕτω γὰρ ὁ Ἀπόστολος τὸν μὲν παλαιὸν νόμον παραβάλλει καταστάσει νέου παιδὸς ὄντος ὑπὸ παιδαγωγόν, τὸν δὲ νέον ἀνδρὸς τελείου. Ἐκατέρου δὲ νόμου τὸ τέλειον καὶ τὸ ἀτελές ἐν τρισὶ καταλαμβάνεται, αἱ εἰσὶν ἴδια τοῦ νόμου. Πρῶτον γὰρ τοῦ νόμου ἐστὶ τὸ τάττεσθαι πρὸς τὸ κοινὸν ἀγαθὸν τό τε αἰσθητὸν καὶ γήινον, πρὸς ὃ ὁ παλαιὸς νόμος ἐστίν· καὶ ὀρθὸν ὡς εὐθύς ἐν τρίτῳ τῆς Ἐξόδου, ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ νόμου, καλεῖται ὁ λαὸς πρὸς βασιλείαν γήινην τῶν Χανααναίων· καὶ τὸ οὐράνιον καὶ νοητόν, πρὸς ὃ νέος νόμος τάττει, ὡς ὁ ἡμέτερος Δεσπότης εὐθύς ἐν ἀρχῇ· „Μετανοεῖτε· ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν“. Δεύτερον, τοῦ νόμου ἐστὶν ἰθύνειν τὰς ἀνθρωπίνους ἐνεργείας κατὰ τὴν τῆς δικαιοσύνης τάξιν, ἐν ᾗ καὶ πλεονεκτεῖ ὁ καινὸς νόμος τὸν παλαιόν, τάττων τὰς ἐνδον τῆς ψυχῆς ἐνεργείας, ὡς ἐν πέμπτῳ τοῦ Ματθαίου. „Ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν πλέον τῶν γραμματέων καὶ φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν“. Καὶ διὰ τοῦτο λέγεται τὸν μὲν παλαιὸν νόμον κωλύειν τὴν χεῖρα, τὸν δὲ νέον τὴν ψυχὴν. Τρίτον, τοῦ νόμου ἐστὶ

τὸ ἐνάγειν πρὸς τὴν τῆς ἐντολῆς τήρησιν καὶ τοῦτο | ὁ μὲν παλαιὸς νόμος f. 151 v
ἐποίει τῶ τῶν κολάσεων φόβῳ· ὁ δὲ νέος τοῦτο ποιεῖ τῇ ἀγάπῃ, ἥτις ἐν
ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἐκκέχυται διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ χάριτος, τῆς ἐν τῷ
καινῷ νόμῳ διδομένης. Ἐν δὲ τῷ παλαιῷ νόμῳ διευτυποῦτο, καὶ διὰ
τοῦτο φησὶν Ἀύγουστίνος κατὰ τοῦ Ἀδαμαντίου μαθητοῦ τοῦ Μανιχαίου·
„Σύντομος διαφορά τοῦ νόμου καὶ τοῦ εὐαγγελίου ἐστὶν φόβος καὶ ἀγάπη“.

Ἐκτον, ὅτι ἐστὶ καὶ νόμος ἁμαρτίας, τοῦ Ἀποστόλου ἐν ἐβδόμῳ τῆς
πρὸς Ῥωμαίους λέγοντος· „Βλέπω ἄλλον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου
ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου“. Οὐκ ἐστὶ δὲ καθ' αὐτόν,
καθόσον κινεῖ εἰς τὸ κακόν, νόμος, ἀλλὰ καθόσον ἔπεται ἐκ τῆς δικαιο- 10
σύνης τοῦ θεοῦ νόμου, ὥσπερ ἂν εἰ ἐλέγετο νόμος εἶναι τὸ τινα τῶν
εὐγενῶν διὰ τὸ ἑαυτοῦ πταῖσμα εἰς δουλικὰς πράξεις καταδικάζεσθαι.

XCII. — Περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ νόμου.

1. Περὶ ὃ δείκνυται πρῶτον, ὅτι νόμου ἀποτέλεσμα ἐστὶ ποιεῖν τοὺς 15
ἀνθρώπους ἀγαθοὺς, τοῦ Φιλοσόφου λέγοντος ἐν δευτέρῳ τῶν ἡθικῶν·
„Ὁ σκοπὸς παντὸς νομοθέτου ἐστὶν ἀγαθοὺς ποιεῖν τοὺς ἀνθρώπους“, ἢ
ἀπλῶς, εἰ ὁ τοῦ νομοθέτου σκοπὸς φέρεται εἰς τὸ ἀληθῶς ἀγαθὸν ἀπλῶς·
ἢ κατὰ τι, εἰ ἐπὶ τὸ χρήσιμον φέρεται, ἢ τὸ ἡδύ, ἢ τὸ ἐναντιούμενον τῇ
θεῖᾳ δικαιοσύνῃ· οὕτω δὲ τὸ ἀγαθὸν εὐρίσκεται καὶ ἐν τοῖς καθ' αὐτὸ 20
κακοῖς, ὡς ἀγαθὸς ληστής λέγεται, ὅτι πρὸς τὸ τέλος εὐφυῶς ἐνεργεῖ.

Ἰστέον ὅτι, ἐπεὶ ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων μέρος ἐστὶ τῆς πόλεως,
ἀδύνατον εἶναι τινα ἄνθρωπον ἀγαθὸν μὴ προσηκόντως ἀναλογοῦντα τῷ
κοινῷ ἀγαθῷ· ἀλλὰ καὶ τὸ ὅλον ἀδύνατον καλῶς συνεστάναι μὴ ἐκ
μερῶν ἑαυτῷ ἀναλόγων· ὅθεν ἀδύνατον τὸ κοινὸν τῆς πόλεως ἀγαθὸν 25
καλῶς ἔχειν, μὴ ἐναρέτων ὄντων τῶν πολιτῶν, ἀπλῶς μὲν τῶν ἀρχόντων,
τοὺς δὲ ἄλλους ἀρκεῖ ταῖς ἐντολαῖς τῶν ἀρχόντων αἶους ὑπέκειν εἶναι·
καὶ διὰ τοῦτο ὁ Φιλόσοφος ἐν τοῖς πολιτικοῖς λέγει· „Ἡ αὐτὴ ἐστὶν ἀρετὴ
ἀρχόντος καὶ ἀγαθοῦ ἀνδρός, ἀλλ' οὐχ ἡ αὐτὴ τοῦ τυχόντος πολίτου καὶ
ἀνδρὸς ἀγαθοῦ“.

2. Δεύτερον, ὅτι ἐνέργειαι νόμου εἰσὶν· ἐντέλλεσθαι, κωλύειν, συγχω-
ρεῖν, τιμωρεῖσθαι.

XCIII. — Περὶ τῶν καθ' ἕκαστα νόμων, καὶ πρῶτον f. 152 περὶ τοῦ ἀΐδιου. 85

1. Περὶ ὃ πρῶτον δείκνυται, ὅτι ἀΐδιος νόμος ἐστὶν ἢ ἐν τῷ θεῷ
νῶ οὐσα αἰτία, ἢ αἰεὶ δεῖ ὑπέκειν, Ἀύγουστίνου ἐν τῷ περὶ αὐτεξουσίου
οὕτω λέγοντος· καὶ ὁ λόγος οὗτος· ὡς γὰρ ἐν ἐκάστῳ τεχνίτῃ προϋφέστηκεν

ὁ λόγος τῶν γινομένων διὰ τῆς τέχνης, οὕτω καὶ ἐν παντὶ κυβερνήτῃ ἀνάγκη προϋφίστασθαι τὸν λόγον τῆς τάξεως τῶν πραχθησομένων ὑπὸ τῶν τῆ κυβερνήσει ἐκείνῃ ὑποκειμένων· καὶ ὡσπερ ὁ λόγος τῶν τεχνητῶν τέχνη καλεῖται ἢ παράδειγμα, οὕτω καὶ ὁ λόγος τοῦ κυβερνῶντος τὰς τῶν ὑποτεταγμένων ἐνεργείας νόμου λόγον ἐπέχει. Ὁ δὲ Θεὸς διὰ τῆς αὐτοῦ σοφίας δημιουργὸς ἐστὶ πασῶν τῶν φύσεων, πρὸς ἃς παραβάλλεται ὡσπερ τεχνίτης πρὸς τεχνητά, ὡς εἴρηται ἐν τῷ πρώτῳ· ἐστὶ γὰρ κυβερνήτης πασῶν ἐνεργειῶν καὶ κινήσεων τῶν ἐν ἐκάστῳ τῶν κτισμάτων εὐρισκομένων, ὡς εἴρηται ἐν τῷ πρώτῳ. Ὅθεν, ὡσπερ ὁ λόγος τῆς θείας σοφίας, καθόσον δι' αὐτῆς ἐκτίσται πάντα, λόγον ἔχει τέχνης ἢ παραδείγματος ἢ ιδέας, οὕτω καὶ ὁ λόγος τῆς θείας σοφίας τῆς κινούσης πάντα πρὸς τὸ ὀφειλόμενον τέλος λόγον ἔχει νόμου, καὶ κατὰ τοῦτο ὁ αἰδῖος νόμος οὐδὲν ἐστὶν ἕτερον ἢ ὁ λόγος τῆς θείας σοφίας, καθό ἐστὶν ἡγεμονικὴ πασῶν τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν κινήσεων. Εἰ δὲ καὶ ἐν τῷ θείῳ νῷ πλείους εἰσὶν αἱ τῶν ὄντων αἰτίαι κατὰ Αὐγουστίνον, ἀλλὰ καθόσον τάττονται πρὸς ἓν τε κοινόν, ὡς ἐν θεωροῦνται, καὶ διὰ τοῦτο ὁ αἰδῖος νόμος εἷς ἐστὶν, ὅς ἐστὶν ὁ λόγος τῆς τάξεως.

Ἔτι, ὁ μὲν τοῦ Θεοῦ Υἱὸς προσωπικῶς λέγεται Λόγος ὡς σύλληψις τις τοῦ πατρικοῦ νοῦ· ὁ δὲ αἰδῖος νόμος, ὅς ἐστι λόγος τῆς τάξεως τῶν ἐκεῖ κυβερνωμένων, οὐσιωδῶς ἐστὶν ἐν τῷ Θεῷ, διὰ τοῦ θείου ἐκφαινόμενος Λόγος. Πάντα γὰρ τὰ ἐν τῇ τοῦ Πατρὸς ἐπιστήμῃ, κατὰ τὸν Αὐγουστίνον, εἴτε οὐσιώδη, εἴτε προσωπικά, εἴτε καὶ τοῦ Θεοῦ ἔργα, τῷ λόγῳ τούτῳ ἐκφαίνονται· ἀποδίδονται δὲ ἰδιαζόντως τῷ Υἱῷ διὰ τὴν τοῦ Λόγου τοῦ ὡς αἰτίας συγγένειαν πρὸς τὸν τοῦ νοῦ λόγον.

f. 152^v 2. Δεύτερον, ὅτι ὁ αἰδῖος νόμος | πᾶσιν ἐστὶ γινώριμος, Αὐγουστίνου λέγοντος ἐν τῷ περὶ αὐτεξουσίου, ὅτι ἢ τοῦ αἰωνίου νόμου γινῶσις ἡμῖν ἔγκειται. Γινώσκειται δὲ οὐ καθό ἐστὶν ἐν ἑαυτῷ· οὕτω γὰρ οἱ τὸν Θεὸν κατ' οὐσίαν ὀρῶντες ἢ οἱ μακάριοι καὶ τοῦτον γινώσκουσιν· ἀλλ' ὡσπερ ἀπὸ τινῶν ἀκτίνων αὐτοῦ ἢ μερίζοντων, ἢ ἐλαττόνων· πᾶσα γὰρ ἀληθείας γινῶσις ἔλλαμψις τις ἐστὶ καὶ μετοχὴ τοῦ αἰωνίου νόμου, ὅς ἐστὶν ἢ ἀμετάβλητος ἀλήθεια· πάντες δὲ τὴν ἀλήθειαν ἀμηγέπη γινώσκουσιν, τοῦλάχιστον ἔσον κατὰ τὰς ἀρχὰς τὰς κοινὰς τοῦ φυσικοῦ νόμου· ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις οἱ μὲν πλέον, οἱ δὲ ἔλαττον μετέχουσι τῆς τοῦ ἀληθοῦς γινώσεως, ὥστε καὶ τὸν αἰώνιον νόμον πλέον ἢ ἔλαττον γινώσκουσιν.

36 3. Τρίτον, ὅτι πᾶς νόμος ἐκ τοῦ αἰωνίου νόμου ἤρτηται ἢ ὠρμηται· ἐν γὰρ ταῖς Παροιμίαις φησὶν ἢ θεία σοφία· „Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι καὶ οἱ νομοθέται δίκαια ἀποφαίνονται“· ὁ δὲ λόγος τῆς θείας σοφίας ὁ αἰώνιος ἐστὶ νόμος.

4. Τέταρτον, ὅτι τὰ ἀναγκαῖα οὐχ ὑπόκεινται τῷ θείῳ νόμῳ· ἐπεὶ γὰρ ἀδύνατον ἄλλως ἔχειν αὐτά, ἐποχῆς νομίμου οὐ δέονται.

5. Πέμπτον, ὅτι τὰ φυσικὰ ἐνδεχόμενα ὑπόκεινται τῷ αἰωνίῳ νόμῳ· λέγεται γὰρ ἐν πρώτῳ τῶν Παροιμιῶν· „Ὅτε περιετίθει τῇ θαλάσῃ ὄρον, καὶ νόμον ἐδίδου τοῖς ὕδασιν ὥστε μὴ ὑπερβῆναι τὰ ὄρια αὐτῶν“.

6. Ἑκτον, ὅτι πάντα τὰ ἀνθρώπεια πράγματα τῷ αἰωνίῳ ὑποτάττονται νόμῳ. Εἰ γὰρ ὁ Ἀπόστολος ἐν ὁμοίᾳ τῆς πρὸς Ῥωμαίους λέγει, ὅτι „τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς ἐχθρὰ εἰς Θεόν ἐστὶ· τῷ γὰρ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑποτάσσεται“, πολλοὶ δὲ ἄνθρωποι εἰσὶν, ἐν οἷς τὸ τῆς σαρκὸς ἄρχε φρόνημα, ἀλλ' εἰδέναι δεῖ, ὅτι τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς οὐχ ὑποτάσσεται τῷ θείῳ νόμῳ κατὰ τὰς ἐνεργείας διὰ τὸ κινεῖν ἐπὶ ἔργα ἐναντία τῷ τοῦ Θεοῦ νόμῳ· ὑποτάσσεται μόντοι τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸ πάθος, ὅτι ἄξιός γίνεται πάσχειν κολάσεις κατὰ τὸν νόμον τῆς θείας δικαιοσύνης. Οὐδὲν μόντοι ἤττον ἐν οὐδενὶ οὕτω κρατεῖ τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς ὥσθ' ἔλως φθαρῆναι τὸ τῆς φύσεως ἀγαθόν· μένει γὰρ ἢ πρὸς τὸ πράττειν τὰ τοῦ θείου νόμου ῥοπή· οὐ γὰρ ὄλον ἢ ἁμαρτία τὸ τῆς φύσεως ἀγαθὸν ἀναιρεῖ, ὡς προεῖρηται.

XCIV. — Περὶ τοῦ φυσικοῦ νόμου.

f. 153

1. Περὶ τοῦτο πρῶτον δείκνυται, ὅτι ὁ φυσικὸς νόμος οὐκ ἔστιν ἕξις· ἕξις γὰρ ἐστὶν ὃ τι γίνεται, ὅταν ᾗ χρεία, ὡς φησὶν Αὐγουστίνος· ὁ δὲ φυσικὸς νόμος οὐκ ἔστι τοιοῦτον· ἐστὶ γὰρ ἐν τοῖς νηπίοις καὶ τοῖς κατακεκριμένοις, οἳ δι' αὐτοῦ οὐχ οἰοῖ τέ εἰσὶν ἐνεργεῖν· οὐ πᾶν τε ἐν τῇ ψυχῇ ὄν ἢ ἕξις ἐστίν, ἢ πάθος, ἢ δύναμις, ὡς ἂν τις ἐκ τοῦ ἐναντίου ἐπιχειρήσειεν, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα καὶ ἕτερα τινὰ ὡσπερ ἐντελέχειαί τινες, οἷον τὸ θέλειν ἐν τῇ θελήσει, καὶ τὰ γνωστὰ ἐν τῷ γινώσκοντι, καὶ αἱ φυσικαὶ τῆς ψυχῆς ιδιότητες ἐνεῖσι ταύτη, ὡς ἢ ἀθανασία καὶ τὰ τοιαῦτα.

2. Δεύτερον, ὅτι ὁ φυσικὸς νόμος πλείους ἐντολὰς περιέχει· οὕτω γὰρ ἔχουσιν αἱ ἐντολαὶ τοῦ φυσικοῦ νόμου ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πρὸς τὰ πρακτὰ ὡς αἱ πρῶται ἀρχαὶ ἐν τοῖς ἀποδεικτοῖς· ἀλλ' ἐκεῖναι πλείους εἰσὶν· καὶ αὐταὶ ἄρα.

3. Τρίτον, ὅτι πᾶσαι αἱ τῶν ἀρετῶν ἐνεργεῖαι τοῦ φυσικοῦ νόμου εἰσὶν· φησὶ γὰρ ὁ Δαμασκηνός, ὅτι αἱ ἀρεταὶ φυσικαὶ εἰσὶν· αἱ ἐνάρετοι ἄρα ἐνεργεῖαι ὑπόκεινται τῷ φυσικῷ νόμῳ.

4. Τέταρτον, ὅτι ὁ τῆς φύσεως νόμος εἰς ἐστὶ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις· τὸ γὰρ φύσει δίκαιον κοινόν ἐστὶ πᾶσι τοῖς γένεσιν.

5. Πέμπτον, ὅτι ὁ τῆς φύσεως νόμος οὐ δύναται μεταβάλλεσθαι. Εἰ δὲ ὁ γραπτὸς νόμος πρὸς ἐπανόρθωσιν δεδῶσθαι τοῦ φυσικοῦ νόμου

λέγεται, ἢ ὡς ἀναπληρῶν ἐν ᾧ ὁ φυσικὸς ὑστερεῖ, ἢ ὡς διορθούμενος τὴν ἐν καρδίαις τινῶν κατὰ τινὰ φθορὰν αὐτοῦ, οἷ ἐνόμιζόν τινὰ ἀγαθὰ εἶναι φύσει ὄντα κακά. Ὡσπερ δὲ ἐν τοῖς φυσικοῖς τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ γινόμενον φυσικόν ἐστι τρόπον τινά, οὕτω καὶ ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις ἔργοις τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ προσταττόμενον ἅπαν δίκαιόν ἐστιν, ὡσπερ τὸ προσταγῆναι τὸν Ἀβραάμ θῦσαι τὸν ἀθῶνον Ἰσαάκ, καὶ τοὺς Ἰουδαίους ἀπ' ἀποσταγῆναι ὑφελέσθαι ἃ ἐδανείσαντο σκεύη τῶν Αἰγυπτίων, καὶ τὸν Ὡσηὲ προσταχθῆναι γυναῖκα πόρνην λαβεῖν. Εἴ τις ἐκ τούτου εἰς τὸ δοκεῖν μεταβάλλεσθαι τὸν φυσικὸν νόμον ἐπιχειρήσειεν, ὁ τε γὰρ θάνατος f. 153^v | τῷ Θεῷ ὑπόκειται διὰ τὸ προγονικὸν ἀμάρτημα, ὡς ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Βασιλειῶν· „Κύριος θάνατοί καὶ ζωογονεῖ“· καὶ ἡ ἑτέρῳ καταλογισθεῖσα κατὰ τὸν θεόθεν δεδομένον νόμον δύναται ἄλλῳ δοθῆναι, αὐτοῦ κελεύοντος· καὶ ὁ διὰ τὸ προστάξει τὸν τοῦ παντός δεσπότην λαβὼν τὸ ἀλλότριον οὐκ ἐστὶ κλέπτης. Διὰ ταῦτα τοίνυν οὐ μεταβάλλεται ὁ φυσικὸς νόμος.

XCIV. — Περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου νόμου καθ' αὐτόν.

1. Περὶ τοῦτο δείκνυται πρῶτον, ὅτι χρήσιμον ἦν νόμους τινὰς ὑπ' ἀνθρώπων τεθῆναι διὰ γε τοὺς κακῶς διακειμένους, οἱ οὐκ ἂν ἄχθειεν εἰς ἀρετὴν διὰ παραινέσεως, ὡς οἱ εὖ διακείμενοι, ἀλλ' ἀναγκασθέντες 20 μόνον. Οὐ μόνον δὲ ἐν τοῖς πονηροῖς χαλινοῦται τῷ φόβῳ τῆς τιμωρίας ἢ τοῦ βλάπτειν δύναμις, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἀγαθοῖς ἀσφαλεστέρα ἡ ἀρετὴ γίνεται.

2. Δεύτερον, ὅτι πᾶς νόμος ἀνθρώπινος ἐκ τοῦ φυσικοῦ προελήλυθεν. Φησὶ γὰρ ὁ Τούλλιος ἐν τῇ Ῥητορικῇ· „Ἡ εὐσέβεια καὶ ὁ τῶν νόμων φόβος τὰ παρὰ τῆς φύσεως τέλεια καὶ τῇ συνηθείᾳ δεδοκιμασμένα ἐθέσπισεν“.

3. Τρίτον, ὅτι κατὰ τὸν Ἰσίδωρον ἡ ποιότης τοῦ νόμου τοῦ τεθησμένου οὕτω διαγράφεται· „Ἔσται, φησὶν, ὁ νόμος σεμνός, δίκαιος, δυνατός, κατὰ φύσιν, κατὰ τὸ ἔθος τῆς πατρίδος, τῷ τόπῳ καὶ τῷ χρόνῳ συμβαίνων, ἀναγκαῖος, χρήσιμος, δηλός, περιέχων, οὐχ ὑπὲρ ἰδίου τινὸς ἀγαθοῦ, 30 ἀλλ' ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἀπάντων ὠφελείας συγγεγραμμένος“. Ἄλλοθι δὲ φησὶν ὁ αὐτός· „Ὁ νόμος ἔσται πᾶν τὸ βοηθοῦν τῷ λόγῳ, οἷον τὸ τῇ θεοσεβείᾳ συμβαῖνον, τὸ τῇ παιδείᾳ οἰκεῖον, τὸ τῇ σωτηρίᾳ συντελοῦν“.

36 **XCVI.** — Περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρωπίνου νόμου.

1. Περὶ δὲ δείκνυται πρῶτον, ὅτι τὸν ἀνθρώπινον νόμον ἐν τῷ κοινῷ δεῖ τίθεσθαι· τὰ γὰρ δίκαια τίθεσθαι δεῖ ἐν τοῖς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συμβαίνουσιν· ἐν δὲ τοῖς ἐφ' ἑνὸς συμπτώματος ἴσως συμβαίνειν δυνάμενα

οὐ τίθενται δίκαια· τὰ δὲ κοινὰ νόμιμα | ἢ οἱ κοινοὶ νόμοι εἰσίν, ἢ οἱ f. 154
πῆ μὲν κοινοί, πῆ δὲ ἴδιοι, ἢ τὰ ψηφίσματα.

2. Δεύτερον, ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νόμος συγχωρεῖ τινα πάθη τῷ μὴ
κωλύειν αὐτά.

3. Τρίτον, ὅτι οὐδὲ πάσας τὰς ἀρετὰς ἐντέλλεται. 6

4. Τέταρτον, ὅτι ἀνάγκην ἐπιτίθησι τῇ συνειδήσει. Λέγεται γὰρ ἐν
τῷ πρώτῳ τῆς Πέτρου δευτέρας· „Τοῦτό ἐστι χάρις, εἰ διὰ συνείδησίν τις
ὑπομένει λύπας, πάσχων ἀδίκως“. Εἰ μὲν γὰρ δίκαιοί εἰσιν, ἔχουσι δύναμιν
ἀναγκάζειν παρὰ τοῦ αἰωνίου νόμου· εἰ δὲ ἀδικοὶ εἰσιν, τοῦτο συμβαίνει
διχῶς· ἢ τῇ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν ἐναντιότητι· ἢ ἐκ τοῦ τέλους, ¹⁰
ὅταν τίθωνται· ὑπὸ τίνος ἡγεμόνος οὐ πρὸς τὸ κοινὸν ἀλλὰ πρὸς τὸ ἴδιον
αὐτοῦ ἀγαθόν· ἢ ἐξ αὐτοῦ τοῦ τιθέντος, ὅταν ὑπὲρ τὴν δεδομένην τῷ
νομοθέτῃ ἐξουσίαν ἢ· ἢ ἐκ τοῦ εἶδους, ὡς ἐπὶ τῶν εἰσφορῶν, ὅταν μὴ
ἀναλόγως ἐπάγωνται τοῖς ὑποτεταγμένοις τῇ πρὸς τὸ κοινὸν ἀγαθὸν τάξει·
ταῦτα γὰρ μᾶλλον εἰσι βία ἢ νόμοι, καὶ οὗτοι οὐκ ἐνέχεσθαι ποιοῦσι τὴν ¹⁶
συνείδησιν, εἰ μήπου διὰ τὸ ἐκφυγεῖν σκάνδαλον, ἢ θόρυβον, δι' ἃ δεῖ
τὸν ἀνθρώπου τῶν οἰκείων δικαίων ὑφίστασθαι, κατὰ τὸ πέμπτον τοῦ κατὰ
Ματθαῖον· „Τῷ ἀγγαρεύοντί σε μίλιον ἓν, ὑπάγε μετ' αὐτοῦ δύο, καὶ τῷ
τὸν χιτῶνα ἀφαιρουμένῳ δὸς αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον“· ἢ ἀδικοὶ εἰσι τῇ πρὸς
τὸ θεῖον ἀγαθὸν ἐναντιότητι, ὥσπερ οἱ τῶν τυράννων νόμοι εἰς εἰδωλολα- ²⁰
τρείαν ἐνάγοντες, ἢ ἄλλο τι ἐναντίον τῷ θείῳ νόμῳ· τούτους δὲ οὐδένα
τρόπον ἔξεστι φυλάττειν, ὡς ἐν τετάρτῳ τῶν Πράξεων· „Πειθαρχεῖν Θεῷ
μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις.

5. Πέμπτον, ὅτι πάντες ὑποτάττονται νόμῳ ὡς ἐν τρισκαιδεκάτῳ τῆς
πρὸς Ῥωμαίους· „Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω“. ²⁶
Οὐ δοκεῖ δὲ τῇ ἐξουσίᾳ ὑποτετάχθαι ὁ μὴ τῷ αὐτῆς νόμῳ ὑποταττόμενος.
Τὸ δὲ ἐν τῇ πρὸς Τιμόθεον· „Δικαίῳ νόμος οὐ κεῖται“, περὶ τῆς κατ' ἀνάγκη
ὑποταγῆς εἴρηται· οὕτω γὰρ τῷ δικαίῳ οὐ κεῖται νόμος· ἐκεῖνοι γὰρ
ἑαυτοῖς εἰσι νόμοι, οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν
ταῖς καρδίαις αὐτῶν, | ὡς ἐν δευτέρῳ τῆς πρὸς Ῥωμαίους εἴρηται. Ὅθεν f. 154^v
οὐκ ἔχει δύναμιν ἀναγκαστικὴν ὁ νόμος ἐν τούτοις, ὥσπερ ἐν τοῖς ἀδίκοις.

Εἰ δὲ καὶ ὁ νόμος ὑψηλότερός ἐστι τοῦ ἀνθρώπινου, ὁ τοῦ Πνεύ-
ματος, καὶ διὰ τοῦτο ὅσον κατὰ τὰ ἀντικείμενα τῇ τοῦ Πνεύματος ὁδηγίᾳ
οὐχ ὑπόκεινται νόμῳ ἀνθρώπινῳ οἱ πνευματικοὶ ἄνδρες, ἀλλ' ὅμως αὐτὸ
τοῦτο δοκεῖ τῷ ὁδηγοῦντι ἀγίῳ Πνεύματι, τὸ τοὺς κοινούς ἀνδρας ὑπο- ³⁶
τάττεσθαι τοῖς νόμοις κατὰ τὸ πρῶτον τῆς Πέτρου δευτέρας· „ὑποτάγητε
πάσῃ ἀνθρώπινῃ κτίσει διὰ τὸν Κύριον“.

7 I Pet. 2, 19 (non II Pet. 1)

18 Matth. 5, 41

25 Rom. 13, 1

27 I Tim. 1, 9

36 I Pet. 2, 13 (non II Pet. 1)

6. Ἐκτον, ὅτι δεῖ τοὺς ὑποτεταγμένους τῷ νόμῳ παρὰ τὰ ῥητὰ τοῦ νόμου δύνασθαι ποιεῖν τι, ἐφόσον τὸν νοῦν τῶν ῥητῶν ἐκ τούτων ὑποθέσεων δεῖ λαμβάνειν, κατὰ τὸν Ἰλάριον, αἰ κινουσι τὸν νομοθέτην· τῷ γὰρ πράγματι τὸν λόγον ὑποτετάχθαι προσήκει, οὐ τ' ἀνάπαλιν. Ὁ δὲ ἐν ἀνάγκῃ παρὰ τὰ ῥητὰ τοῦ νόμου ποιῶν οὐ κρίνει περὶ αὐτοῦ τοῦ νόμου ἀλλὰ κρίνει περὶ τοῦ μερικοῦ συμπτώματος, ἐν ᾧ δοκεῖ τὰ τοῦ νόμου ῥητὰ μὴ δεῖν τηρεῖσθαι.

XCVII. — Περὶ τῆς τῶν νόμων μεταβολῆς.

10 1. Περὶ ὃ πρῶτον δείκνυται, ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νόμος εἰ καὶ δίκαιος εἶη, δύναται πρὸς τοὺς καιροὺς μεταβάλλεσθαι²³.

2. Δεύτερον, ὅτι οὐκ αἰετὸν τὸν ἀνθρώπινον νόμον ὑπὲρ τοῦ βελτίονος δεῖ μεταβάλλεσθαι· ἐν γὰρ τοῖς δεκρέτοις, ἐν τῇ δωδεκάτῃ διακρίσει· „Γελοῖον, μᾶλλον δὲ βδελυκτὸν αἴσχος λίαν τὰς παραδόσεις, ἅς ἄνωθεν
15 παρὰ τῶν πατέρων ἐδεξάμεθα, ἀνέχεσθαι ἀνατρέπεσθαι.

3. Τρίτον, ὅτι τὸ ἔθος δύναμιν ἔχει νόμου. Φησὶ γὰρ Αὐγουστίνος ἐν τῇ πρὸς Κασουλάνον ἐπιστολῇ· „Τὸ ἔθος τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ τῶν μειζόνων θεσπίσματα ἀντὶ νόμου κρατεῖν δεῖ, καὶ ὡσπερ τοὺς παραβάτας τῶν θείων νόμων, οὕτω καὶ τοὺς καταφρονητὰς τῶν ἐκκλησιαστικῶν
20 ἔθων κολαστέον ἂν εἶη“.

4. Τέταρτον, ὅτι οἱ τοῦ πλήθους ἄρχοντες δύνανται ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις νόμοις οἰκονομίᾳ κεχρησθαι. Φησὶ γὰρ ὁ Ἀπόστολος ἐν ἐννάτῳ τῆς πρὸς Κορινθίους πρώτης· „Οἰκονομίαν πεπίστευμαι“²⁴. Δεῖ μέντοι γε οὕτω πρὸς τινα οἰκονομίαν γίνεσθαι, ὥστε μὴ τηρεῖν τὸν κοινὸν νόμον,
25 οὐχ ὡς γενέσθαι πρόκριμα τῇ κοινῇ ὠφελείᾳ, ἀλλὰ τούτῳ τῷ λογισμῷ f. 155 ὡς μᾶλλον συνοίσοντι | πρὸς τὸ κοινὸν ἀγαθόν.

XCVIII. — Περὶ τοῦ παλαιοῦ νόμου καθ' αὐτόν.

1. Περὶ ὃ πρῶτον δείκνυται, ὅτι ὁ παλαιὸς νόμος ἀγαθὸς ἐστίν. Ἐν
30 γὰρ ἐβδόμῳ τῆς πρὸς Ῥωμαίους· „Ὁ μὲν νόμος ἅγιος, καὶ ἡ ἐντολὴ δικαία καὶ ἁγία καὶ ἀγαθή“· σύμφωνος γὰρ ἦν τῷ ὀρθῷ λόγῳ, ἐπέχων τὴν ἐπιθυμίαν τὴν ἐναντιουμένην τῷ λόγῳ· „Οὐκ ἐπιθυμίσεις γὰρ, φησί, πρᾶγμα τοῦ πλησίον σου“, καὶ πάντα κωλύων τὰ τῷ λόγῳ ἐναντιούμενα ἁμαρτήματα· διὸ καὶ ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους ὁ Παῦλος φησὶ· „Συνήδομαι
35 τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον“· καὶ πάλιν· „Σύμφημι τῷ νόμῳ, ὅτι ἐστὶν ἀγαθός“²⁵. Τοῦ μέντοι γε ἀγαθοῦ τοῦ μὲν τελείου ὄντος, τοῦ δὲ ἀτελοῦς, ὡσπερ φαρμάκου· τοῦ μὲν τελείως ἀγαθοῦ ὄντος ὡς τὸν

23 I Cor. 9, 17
34 Rom. 7, 22

26 ὡς μᾶλλον συνοίσοντι répété dans A

32 Exod. 20, 17

ἄνθρωπον ὑγιάζοντος, τοῦ δὲ ἀτελῶς ὡς βοηθοῦντος μὲν, ὑγιάζειν δὲ οὐ δυναμένου, οὕτω καὶ νόμος ἀγαθὸς κατὰ τὸν πρῶτον βαθμὸν ὁ ἀνθρώπινός ἐστιν, οὗ τέλος ἐστὶν ἡ πρόσκαιρος εἰρήνη τῆς πόλεως, δι' αὐτοῦ τῶν κωλυμάτων τῆς εἰρηνικῆς καταστάσεως κωλυμένων· κατὰ δὲ τὸν δεύτερον βαθμὸν ἐστὶν ὁ παλαιὸς τοῦ Θεοῦ νόμος, ἄγων μὲν πρὸς ὑψηλότερον τέλος, τὸ τῆς αἰωνίου εὐδαιμονίας, αὐτὸς θεῖος ὢν, οὐ μέντοι γε ἀρκῶν ἑαυτῷ· οὐ γὰρ ἀρκεῖ τὸ τὰ ἀμαρτήματα κωλύειν, τιμωρίας ἐπιτιθεμένης, καὶ τὰς ἐξω τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας κατορθοῦν πρὸς τὸ ποιῆσαι τὸν ἄνθρωπον τῆς αἰωνίου τυχεῖν μακαριότητος, ἀλλ' ἀνάγκη τὸν ἄνθρωπον δι' ἔλου ἐπιτίθειον γίνεσθαι πρὸς μετοχὴν τῆς αἰωνίου μακαριότητος καὶ τῶν ἐνδοῶν ἐνεργειῶν ρυθμιζομένων τῇ πρὸς τὸ τέλος ἐκεῖνο τάξει· τοῦτο δὲ ἀδύνατον γενέσθαι ἄνευ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος χάριτος, δι' οὗ ἐκκέχυται ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, ἥτις τὸν νόμον πληροῖ· „Ἡ γὰρ χάρις τοῦ Θεοῦ ζωὴ αἰωνία“, ὡς λέγεται ἐν ἑκτῷ τῆς πρὸς Ῥωμαίους. Ταύτην δὲ τὴν χάριν ὁ παλαιὸς νόμος συνεισενεγκεῖν οὐ δεδύνηται· ἐτηρεῖτο γὰρ τοῦτο τῷ Χριστῷ, ὡς λέγεται ἐν πρώτῳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην· „Ὁ νόμος διὰ Μωσέως ἐδόθη· ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο“. Οὐκοῦν ἀγαθὸς μὲν ὁ παλαιὸς νόμος, ἀλλ' ἀτελής, ὡς ἐν ἐβδόμῳ τῆς πρὸς Ῥωμαίους λέγεται· „Εἰς οὐδὲν τέλειον ὁ νόμος ἤγαγεν“. | Εἰρηται f. 155^v μέντοι τῷ Ἀποστόλῳ ἀποκτείνειν ὁ νόμος οὐ ποιητικῶς, ἀλλ' ὡς κατὰ πρόφασιν διὰ τὸ αὐτοῦ ἐνδεές, καθόσον δηλονότι χάριν οὐκ εἰσήγε, δι' ἧς οἱ ἄνθρωποι ἠδυνήθησαν ἂν πληρῶσαι τὸ ἐντεταλμένον, ἢ φυλάξασθαι τὸ κεκωλυμένον, καὶ οὕτως ἡ πρόφασις ἐκείνη οὐκ ἐδίδοτο, ἀλλ' ἐλαμβάνετο περὶ τῶν ἀνθρώπων. Ὅθεν καὶ ὁ Ἀπόστολος αὐτόθι φησὶν· „Προφάσεως δὲ λαμβανομένη ἡ ἀμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς, ἠπάτησέ με καὶ δι' ἐκείνης ἀπέκτεινε“, καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν λέγεται, ὅτι „ὁ νόμος εἰσῆλθεν ὅπως περισσεύσῃ τὸ παράπτωμα“, ἵνα τὸ ὅπως νοῆται ἐπακολουθηκῶς, ἀλλ' οὐχ ὡς αἰτία, καθόσον δηλονότι οἱ ἄνθρωποι, λαβόμενοι ἀφορμῆς τοῦ νόμου περισσότερον ἠμάρτανον, τοῦτο μὲν διὰ τὸ βαρύτερον γενέσθαι τὸ ἀμάρτημα μετὰ τὸ ἀπαγορευσαί τὸν νόμον, τοῦτο δὲ καὶ διὰ τὸ τὴν ἐπιθυμίαν αὐξῆσαι· μᾶλλον γὰρ ἐπιθυμοῦμεν οὐ κωλυόμεθα.

2. Δεύτερον, ὅτι ὁ παλαιὸς νόμος παρά Θεοῦ ἐστίν. Φησὶ γὰρ ὁ Κύριος ἡμῶν ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον· „Ἠκυρώσατε τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ διὰ τὰς παραδόσεις ὑμῶν“. Εἰ δὲ λέγεται ἐν τριακοστῷ δευτέρῳ τοῦ Δευτερονομίου· „Θεός, τέλεια τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐστίν“, ὁ δὲ παλαιὸς νόμος ἀτελής, ἀλλ' οὐδὲν κωλύει τι μὴ εἶναι τέλειον ἀπλῶς, τέλειον δὲ κατὰ τὸν πρέποντα χρόνον, ὡσπερ παιῶνα τέλειον λέγομεν, καὶ τέλεια μαθήματα τὰ τοῖς παισὶ διδόμενα οὐχ ἀπλῶς, ἀλλὰ κατὰ τὸν χρόνον καὶ τὴν ἕξιν

αὐτῶν· διὸ καὶ ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας φησὶν· „Ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστόν“.

3. Τρίτον, ὅτι ὁ παλαιὸς νόμος δι' ἀγγέλων δέδοται, οὐκ ἀμέσως παρὰ Θεοῦ, τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος ἐν τρίτῳ τῆς πρὸς Γαλάτας· „Ὁ νόμος δίδοται δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου“· καὶ ἐν τῷ ἑβδόμῳ τῶν Πράξεων φησὶν ὁ Στέφανος· „Ἐλάβετε νόμον ἐν διαταγῇ ἀγγέλων“. Τὸ δὲ ἐν τῇ Ἐξόδῳ· „Ἐλάλησε Κύριος τοὺς λόγους τούτους“, ὅπου ἐπάγεται εὐθύς· „Ἐγὼ γάρ εἰμι Κύριος ὁ Θεὸς σου“, οὕτω δεῖ νοεῖσθαι, ὅτι ἐκ προσώπου τοῦ Κυρίου ὁ ἄγγελος ἐλάλει, ὥστε καὶ ἄγγελος καὶ Κύριος λέγεται ὁ λαλῶν, τὸ μὲν δι' ἃ ἐξωθεν λέγων διηκόνει, τὸ δὲ διὰ τὸν
 10 f. 156 ἔνδον καθήμενον | καὶ τὸ δραστήριον χηρηγοῦντα τοῖς λόγοις.

4. Τέταρτον, ὅτι ὁ παλαιὸς νόμος δεόντως δέδοται μόνῳ τῶν Ἰουδαίων τῷ λαῷ. Εἰ γὰρ καὶ ἡ μέλλουσα σωτηρία διὰ Χριστοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι προητοιμάστο, ὅμως ἔδει τὸν Χριστὸν ἐξ ἑνὸς λαοῦ γεννηθῆναι, ὅς διὰ
 15 τοῦτο ὑπὲρ τοῦς ἄλλους ἰδίας ἔσχε τιμὰς, κατὰ τὸ ἔννατον τῆς πρὸς Ῥωμαίους· „Ὦν (δηλονότι τῶν Ἰουδαίων) ἡ υἱοθεσία καὶ ἡ διαθήκη καὶ ἡ νομοθεσία, ὧν οἱ πατέρες, καὶ ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα“.

5. Πέμπτον, ὅτι οὐ πάντες ἄνθρωποι ἐνέχονται φυλάττειν τὸν παλαιὸν νόμον· δυνατὸν γὰρ καὶ ἄνευ τῆς τοῦ νόμου τηρήσεως σώζεσθαι.

6. Ἑκτον, ὅτι οἰκειότατα ἐδόθη τῷ τοῦ Μωσέως καιρῷ. Ὁ γὰρ νόμος δυσὶν ἀνθρώπων γένεσι τίθεται· ἢ τισι σκληροῖς καὶ ὑπερηφάνοις διὰ τοῦ νόμου κωλυομένοις καὶ δαμαζομένοις· ἢ ἀγαθοῖς τοῖς διὰ νόμου διδασκομένοις καὶ βοηθουμένοις πρὸς τὸ πληροῦν ὃ σκοποῦσιν. Πρέπον οὖν ἦν τὸ δοθῆναι πρὸς τὸ νικῆσαι τὴν τῶν ἀνθρώπων ὑπερηφανίαν ἐπὶ
 25 δυσὶν οὕσαν πρὶν ἐν ἀνθρώπῳ· ἐπὶ τε σοφίᾳ, ὡς τοῦ φυσικοῦ λόγου ἀρκοῦντος πρὸς σωτηρίαν· καὶ ἐπὶ δυνάμει. Ἐπετρέπη γοῦν πρῶτον ὁ ἄνθρωπος τῇ ἀρχῇ τοῦ ἰδίου λόγου ἐφ' ἱκανόν, καὶ τῇ πείρᾳ μαθεῖν δεδύνηται ὡς ἡσθένει ἐν τῷ λόγῳ, περὶ τοὺς τοῦ Ἀβραάμ χρόνους μέχρις εἰδωλολατρείας καὶ τῶν αἰσχίστων παθῶν τῶν ἀνθρώπων ἐκκυλισθέντων.
 30 Ἐἶτα εὐλόγως ὁ γραπτὸς νόμος ἐδόθη εἰς θεραπείαν τῆς ἀγνοίας, ἐπεὶ διὰ τοῦ νόμου ἐστὶν ἡ τῆς ἀμαρτίας ἐπίγνωσις, ὡς ἐν πέμπτῳ τῆς πρὸς Ῥωμαίους. Εἶτα νενίκηται ἡ ἀνθρωπίνη ὑπερηφανία, διὰ τῆς ἀσθενείας μὴ δυναμένου πληροῦν ὃ ἐγίνωσκε, καὶ διὰ τοῦτο ἐν ἑβδόμῳ τῆς πρὸς Ῥωμαίους λέγεται ὅτι „διὰ τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου, ἐν ᾧ ἡσθένει διὰ
 35 σαρκός, ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληρωθῇ ἐν ἡμῖν“. Τοῖς δὲ ἀγαθοῖς ὁ νόμος δέδοται εἰς βοήθειαν, ὃ δὲ τότε πρῶτον μάλιστα ἀναγκαῖον ἦν, ὅτε ὁ φυσικὸς νόμος ἐπισκοτεῖσθαι

1 Gal. 3, 25

4 Gal. 3, 19

6 Act. 8, 53

7 Exod. 30, 1

16 Rom. 9, 5

34 Rom. 8, 31